

Стаття присвячена проблемі самовдосконалення як умови та результату морального оптимізму.

Ключові слова: самовдосконалення, ідеал, світогляд, спосіб життя, соціальне середовище, духовний орієнтир.

Мисляча істота – людина – пізнає не тільки навколишній природний і соціальний світ. Вона має потребу й володіє здатністю пізнавати себе в драматичних контекстах культурно-економічної динаміки. Безумовно, обставини її суспільного буття мають вирішальне значення для формування світогляду й системи ціннісних відношень.

Адаптаційна складова всіх циклів життєдіяльності особи є головною, оскільки саме суспільство постійно змінюється й ставить нові вимоги до своїх громадян. Однак базові суспільні вимоги критично осмислюються, і ставлення до них пов'язане зі специфічними рівнями суб'єктизації буття. Самовизначення, самоутвердження, самореалізація і т. ін. означають ступінь узгодженості між необхідністю визнання суспільних обмежень і глибинною потребою в певному духовному суверенітеті.

Для чого необхідне усвідомлення своєї духовної свободи? Як людина визначає суть і завдання власної свідомості, найпотаємніші покликання душі? Наскільки вона здатна формулювати власні інтелектуальні та етичні цілі? Такі карколомні смисложиттєві питання неминуче постають перед нами. Людина є проблемною істотою. Вона незадоволена собою, і це є нормою та умовою розвитку її самосвідомості. Найдавніший соократівський “заповіт” мислячим “пізнай самого себе” віддзеркалює вічний пошук філософської суті людини, віру в можливість її більшої досконалості, більшої гармонії з природою та соціальним середовищем.

Усі, кому доводилося говорити про “незавершеність” людини, мабуть, не вважали це замахом на “репутацію” Творця. Але даність цілком очевидна: довершуватись людині “доручено” вже самій. За нею вибір – робити це або ні. Сподіватися на успіх чи не вірити в нього.

Моральний оптимізм – феноменальне явище. Воно таке ж необхідне й вагоме, як Віра, Надія. Ідеал, світоглядні переконання. Більше того, моральний оптимізм “присутній” у всіх перелічених духовних цінностях. Будь-які проекти у всіх сферах життєдіяльності не можуть здійснюватись без оптимістичного світовідчуття й світовідношення. Це надзвичайно складні інтегральні стани людини. Головною умовою їх формування є звуження соціальної детермінованості поведінки. З іншого боку, вкрай важливе максимальне послаблення впливу різних морально-світоглядних стереотипів. Насамперед це стосується абсолютизації доктрини, за якою особа стовідсотково є продуктом суспільних обставин. Інше упередження – біологічне. Незмінною природою людини не тільки пояснюють її поведінку, але й виправдовують будь-які рецидиви тваринності. Нарешті, останнє, найбільш складне, суперечливе й незбагненне – теологічне вчення про створення системи світу (природи) та людини в їх божественній величі, красі й досконалості.

Уявімо собі людину, “задекларовану” доброю, лагідною, довершеною. Однак її “богоподібність” не гарантує сили проти зухвалої гордині. Вона нездатна посміятися над люциферовими спокусами. Навпаки, сама їх творить, множить без кінця і гонить себе далі від дарованого світла, ближче до ночі беззаконня. При всій повазі до наймудрішої у світі книги – Біблії, її прекрасних і нерідко ефективних етичних настанов, важко позбутися численних запитань. Чи тільки браком віри живиться моральний скептицизм у пізнанні, нігілізм в умонастроях, цинізм у стосунках? Вимога “робити, що належить” слабо узгоджується з гіркою апостольською констатацією перманентної нездатності людей жити як належить (праведно). Роздвоєння людини, як вічне прокляття, робить її глибоко нещасною [1]. Герменевтичні маніпуляції, хто б їх не здійснював, можуть навіяти певний моральний оптимізм. Але він навряд чи стане домінантною повсякденної мотивації окремих вчинків і всієї життєдіяльності пересічної людини. Тільки постійне духовне

втручання у “справи” плоті, “координація” біосоціальних потреб і запитів із критеріями “НАЛЕЖНОГО” способу життя сприяють становленню й зміцненню етичного суверенітету людини. Це той духовний рубіж, за яким з’являється гармонія між філософською вірою, моральним оптимізмом і самовдосконаленням. І до цього рубежу необхідно наближати себе щодня й щомиті. Його мусимо перейти. Навіть мізерна спроба зробити щось добре, що велить розум чи совість та людський обов’язок, є тією цеглинкою, з якої починається самобудування людини НАЛЕЖНОЇ. І кожна найменша вдача на цьому шляху додає морального оптимізму, штовхає нас на подолання су-перечливих внутрішніх станів. Початком цього діалектичного процесу ми змушені вважати соціальну детермінацію. Найдревніші правила співжиття людей, їх сприймання та реалізація з огляду на їх об’єктивну необхідність започаткували шляхом фактично примусової адаптації феномен самодисципліни. Закон Таліону – чи не найкраще тому свідчення. З принципу відплати, невідворотного покарання (“око за око, зуб за зуб”) викристалізовується той рівень свідомості, на якому страх поступово витісняється рефлексією ідентифікації.

У Біблії, зокрема в Нагірній проповіді Христа [2], сформульоване золоте правило моралі. Про нього йдеться у філософських текстах Стародавньої Греції. Фалес вважав великою рідкістю тирана, що доживав до старості. А на питання “як прожити найкраще та найправедніше життя?” відповідав: “Якщо самі не будемо робити того, чим дорікаємо іншим” [3, с.103]. Цікаве й застереження Еклезіяста: “Хто яму копає, той в неї впаде, а хто валить мура, того гадина вкусить...” [4]. Численні варіанти формулювань золотого правила, відображені в народній мудрості, також свідчать про універсальний, загальнолюдський характер цих концептуальних застережень. Систематизовано їх проаналізував А.Гусейнов у спеціальному дослідженні [5]. Соціальність феномену самовдосконалення цілком очевидна. Воно здійснюється в рамках динамічної комунікації, розвитку взаємозалежності й відповідальності. І будь-які зміни духовного стану людини, як і основні важелі впливу на її поведінку, пов’язані з табуванням чи заохоченнями, залежно від функціонуючих соціокультурних норм. Людина, говорячи словами І.Канта, належить двом світам. З одного боку, вона є ланкою загального ланцюга природи, тобто абсолютно, беззастережно детермінованою істотою, з іншого – вона артикулюється як духовний суверен. Інакше кажучи, моральні чи інтелектуальні рефлексії стосовно власної ідентичності людина свідомо підпорядковує своїм соціальним покликанням. Отже, така вельми “суверенна” справа, як самовдосконалення є способом пізнання й “здійснення” себе. При цьому індивідуальна форма самовдосконалення не тільки не применшує його суспільного значення, а, навпаки, надає йому найвищого сенсу. Власне буття людини, писав відомий філософ К.Маркс, онтологічно пов’язане з суспільною діяльністю, і те, що людина робить зі своєї особи, вона робить із себе для суспільства, усвідомлюючи себе як суспільну істоту [6, с.110]. Рівень соціального затребування людини як суспільної істоти додає морального оптимізму, який, у свою чергу, поглиблює й розширює масштаби самовдосконалення.

Згадаємо відому педагогічну концепцію І.Канта про подвійну підпорядкованість свідомості та й усього життя людини. Він виділяв обов’язки щодо самого себе та обов’язки щодо інших. З контексту цілої низки міркувань філософа випливає, що обов’язок першого рівня органічно пов’язаний із дотриманням людської гідності та моральним самовдосконаленням. У тім же виявляється й величезний суспільний інтерес, бо справжнім громадянином, як правило, може бути лише людина, яка, знаючи про свою недосконалість, прагне позитивно змінюватись, робити себе кращою, “робити себе для суспільства”, у духовній боротьбі з негативними якостями ставати носієм тих якостей, котрі допомагають удосконалювати інших людей і суспільство. І.Кант говорить про це надзвичайно прозоро й виважено: “Я сам зобов’язаний удосконалювати своє уміння спілкуватися з людьми (культивувати себе)” [7, с.354–355]. Наведені думки з історії філософії та етики, сучасні наукові спостереження свідчать про необхідність і можливість духовної гармонії в людині. Ця гармонія проглядається в самій назві статті. Не можна вдосконалювати себе без віри у

свою духовну силу, без морального оптимізму і, говорячи словами Дж.Бруно, без героїчного ентузіазму. Так само, як не можна перемогти моральний скептицизм, релятивістські спекуляції без практичного досвіду і результатів самовдосконалення.

Розглянута проблема набуває неабиякої актуальності в наш час у контексті глобальних трансформацій, криз та небезпек. І теоретичні аспекти проблеми дещо втрачають свою домінантність, порівняно із практичними. Морального оптимізму не просто бракує сучасній людині, його майже не залишається. Колись Ф.Достоевський записав думку: “поняття про добро і зло заплутані до неймовірності”. І якщо зникає віра в добро, як закон життя, якщо про добро і порядність говорять моральні потвори чи невігласи – про самовдосконалення просто не згадують усі інші.

Насамкінець, з приводу всього сказаного наведемо деякі соціологічні аргументи. У репрезентативному інтерв'яльному опитуванні на Івано-Франківщині з'ясовано низку найважливіших аспектів теми. 1500 респондентів просили відповісти: чи відчують вони якісь зміни в собі.

Відповіді у порядку зростання розподілились так:

- здається, я гіршаю – 15,1% опитаних;
- здається, я кращаю – 24,9%;
- здається, я не змінююсь – 29,1%;
- не відчуюю потреби задумуватись над цим – 30,9%.

Як бачимо, рівень усвідомлення особистої динаміки неоднозначний. Дещо насторожує кількість відповідей. Це говорить не тільки про відсутність конкретного досвіду самовдосконалення, але й про певну байдужість у даному питанні. Цілком логічним продовженням цієї констатації можна вважати оцінки ставлення соціального середовища до самовдосконалення. Понад 30,5% опитаних вказали, що вони не мали нагоди (чи потреби) з будь-ким про це говорити. 22% вважають, що в умовах безробіття, безгрош'я, невпевненості у швидкому покращенні ситуації, у роз'єднаності людей ця тема неактуальна. “Сьогодні про це дуже мало знають і спілкуються” – цей варіант відповіді обрало також понад 22% респондентів. Позитивно зреагували вони на думки про те, що “сьогодні це нікого не цікавить”, “багатьох це лише дратує”, “у моєму оточенні перевага надається обговоренням обставин, здібностям добувати гроші”. Понад 66% опитаних підтвердили нейтральність або й дратівливість громадської думки до поставлених питань.

Про взаємну детермінацію морального оптимізму й самовдосконалення можуть свідчити конкретні життєві ситуації, в яких особа зафіксує вдачі або ж поразки щодо своїх недоліків. Зокрема, на питання “Чи вдалося Вам переборювати якісь свої бажання, звички, що суперечать позитивним нормам суспільної моралі” були отримані такі відповіді:

- інколи вдавалось, інколи ні – 58,13% опитаних;
- не пригадую таких випадків – 17,6%;
- в мене не виникає таких бажань та звичок – 15,3%;
- майже завжди вони виявляються сильнішими – 7,5%;
- не відповіли, інше – 7,4%.

Як бачимо, біля 60% респондентів запам'ятали якісь спроби змінюватися на краще. Це пов'язано з певним моральним оптимізмом. Значно менше тих, хто має серйозні переваги над моральними вадами. Найбільш вразливою є позиція – “не пригадую таких випадків”. Але ж добре відомо, що всі ми живемо у світі спокус чи, як мінімум, перебуваємо під потужним “пресом” розгалуженої системи потреб. Те саме можна сказати про групу, що вважає себе вільною від негативних бажань та звичок. Тут відчувається певна непослідовність, а можливо, й етична нещирість. Сумарно ці дві групи набирають понад 30% голосів. Очевидна наявність нерозуміння самовдосконалення, як поняття і складного процесу, і його стимулювання моральним оптимізмом. Причин такого стану багато. Одна з них – запізнiла чи відсутня серйозна інформованість людей про самовдосконалення ще на ранніх стадіях соціальної адаптації. Так, про самопізнання й самовдосконалення людини зі шкільних навчальних програм і виховних заходів дізнаються лише 22% опитаних, а з преси, радіо, телебачення – майже 49%.

Біблія, біографії відомих людей із серйозною моральною репутацією, екстремальні ситуації, інформація про гіпноз, телекінез, чаклунство, зцілення, йогу тощо, звичайно мають якесь значення. Однак навіть разом взяті ці фактори (джерела) не забезпечують системного пізнання людини, її мотивації до самовдосконалення.

1. Рим. 7, 14–24.
2. Мт. 7, 1–2; 12.
3. Фрагменты ранних греческих философов. – М. : [б. и.], 1989. – Ч. 1.
4. Екл. 10,8.
5. Гусейнов А. Золотое правило нравственности / А. Гусейнов. – 3-е изд., доп. и перераб. – М. : [б. и.], 1988.
6. Маркс К. Економіко-філософські рукописи 1844 р. / К. Маркс // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – Т. 42.
7. Кант И. Метафизика нравов / И. Кант // Кант И. Соч. : в 6 т. – М. : [б. и.], 1965. – Т.4(2). – С. 354–355.
8. Фонд даних конкретних досліджень івано-франківського відділення Соціологічної асоціації України та Правозахисної організації “Суспільна амністія”.

This article deals with the problems of self-perfection as a condition and a result of ethics optimism of a human being.

Key words: *self-perfection, an ideal, outlook, the mode of life, social environment, speritual sovereignty.*